

Адиґьозалов Т. А.

*Аспірант кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА МІЖ АЗЕРБАЙДЖАНОМ І УКРАЇНОЮ

Розглядаються геополітичні підстави формування стратегічного партнерства в азербайджансько-українських міждержавних відносинах та з'ясовується характер впливу на нього позарегіональних міжнародних акторів.

Ключові слова: зовнішня політика, інтеграція, пострадянський простір, субрегіон.

Про геополітичне значення, яке має південно-кавказький субрегіон для зовнішньої політики й міждержавних азербайджансько-українських відносин, переконливо свідчить дипломатична активність України на цьому напрямку. Політично зумовлені періодичні зміни державних пріоритетів та ідеологічної спрямованості міжнародної діяльності, що притаманні незалежній Україні, мало відбиваються на ступені уваги, який надається керівництвом офіційного Києва стосункам із державами Південного Кавказу.

Хоча, на переконання автора, зовнішню політику України в цілому важко визнати послідовною, зазначений вектор десятиліттями залишається позитивним винятком: незважаючи на всі внутрішньополітичні трансформації в державі та її партнерах, південно-кавказький вектор є одним із найважливіших у зовнішній політиці України. Поліваріантність південно-кавказької політики України, як вбачається, зумовлена не лише державно-політичними трансформаціями, але й різною роллю, яку відіграють держави регіону в зовнішній політиці України, різноманітними пріоритетами співробітництва, неоднаковою політичною вагою згаданих країн, розбіжностями в їхніх зовнішньополітичних пріоритетах. Розрізняється й рівень успішності зовнішньополітичних зусиль України на Південному Кавказі.

Разом із тим варто визнати, що, незважаючи на помітні відмінності між південно-кавказькими державами, в цілому вони становлять окремих субрегіон, що має спільні геополітичні, гео економічні й соціокультурні ознаки. Крім того, країни Південного Кавказу, попри складність взаємин між ними, мають спільні інтереси й значний потенціал для розвитку інтеграційних процесів [1].

Але значення й вага, що мають південно-кавказькі держави в зовнішній політиці й міжнародній діяльності України, їхня неоднорідність зумовлюють актуальність з'ясування причин наявних розбіжностей та їхніх наслідків, а також шляхів подолання недоліків і визначення зовнішньополітичних зусиль з метою надання зазначеному вектору української зовнішньої політики більшої цілеспрямованості, системності й послідовності.

Загальна спрямованість зовнішньополітичних зусиль України у відносинах із південно-кавказькими державами й передусім Азербайджаном, зумовлюється її геополітичним розташуванням, питаннями гарантування національної безпеки (в тому числі її енергетичної складової), актуальними державними інтересами, а також специфікою субрегіону в цілому.

В геополітичному розташуванні України варто виокремити низку особливостей, які безпосередньо впливають на її взаємини зі згаданими державами:—центральне становище України на геополітичній вісі Євразії, що поєднує європейську й азіатську системи;—потенційна можливість виконання функцій комунікаційної ланки між постіндустріальним Європейським Союзом і багатими на енергетичні ресурси Південним Кавказом, Центральною Азією та Близьким Сходом;—розташування України між Північноатлантичним Альянсом, Росією та опікуваними нею СНД, Митним союзом, Організацією договору колективної безпеки (ОДКБ) і Шанхайською організацією співробітництва (ШОС).

Водночас реалізація національних інтересів України щодо того чи іншого суб'єкта міжнародних відносин на Південному Кавказі вимагає врахування власних інтересів цих міжнародних акторів, які часом помітно різняться. Головними ж спільними проблемними питаннями гарантування національної безпеки держав регіону є:—слабкість державних інституцій в усіх трьох країнах;—домінування етнічного націоналізму в політичному житті;—відсутність тривких демократичних традицій у політичній та бізнесовій культурі й слабкість громадянського суспільства;—збереження «радянського» стилю дер-

жавного врядування; — періодичні громадянські та економічні кризи, зумовлені вищевказаними причинами й перехідним станом південнокавказьких держав.

Спільність інтересів України й держав субрегіону найбільш помітно виражається в масштабному й довготривалому співробітництві між ними, а його потужним інституційним закріпленням стало створення в 1997 р. регіонального міждержавного об'єднання ГУАМ. Воно залишається одним із найбільш стабільних і дієвих інтеграційних проектів на пострадянському просторі, незважаючи на зміни правлячих еліт і зовнішньополітичних орієнтацій держав-учасниць.

Така стабільність свідчить про те, що учасники ГУАМ мають об'єктивні спільні інтереси, а структурними чинниками, що зміцнюють об'єднання, є економіка, національна безпека й ідеологія зовнішньої політики, що на практиці виявляється в прагненнях і спробах формувати ефективну транзитно-транспортну систему, сумісно вирішувати безпекові питання (шляхом військово-технічного співробітництва, миротворчості, боротьби з міжнародною злочинністю й тероризмом) та здійснювати партнерство з європейськими та євроатлантичними структурами.

Стосовно ж азербайджансько-українських міждержавних відносин, можна стверджувати, що вони є найбільш стійкими (порівняно з грузинсько-українськими й особливо вірменсько-українськими) й мало залежать від змін зовнішньополітичних пріоритетів обох сторін, оскільки насамперед визначаються послідовними геоекономічними інтересами. Якщо ж проаналізувати розвиток Азербайджану й України після розпаду СРСР, то й у цьому можна побачити чимало спільного. Це й прагнення підтримувати добрі взаємини з різними «центрами сили» в Євразії — так звана «багатовекторність», це й досить скептичне ставлення до СНД та інших інтеграційних проектів на пострадянських теренах (за винятком Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ). Як Азербайджан, так і Україна віддають перевагу двостороннім відносинам на пострадянському просторі; Україна не підписала, а Азербайджан вийшов у 1999 р. з Договору про колективну безпеку 1992 р. (Україна також не підписувала Статут СНД); обидві держави відмовилися приєднатися до Єдиного економічного простору й Митного союзу. Об'єднує Азербайджан та Україну й позитивне ставлення до співпраці з євроатлантичними структурами.

Таким чином, до геополітичних засад конструктивних і партнерських відносин України з Азербайджанською Республікою слід

віднести наступні: — участь обох держав у регіональному об'єднанні ГУАМ; — офіційна підтримка Україною територіальної цілісності Азербайджанської Республіки; — експорт українських озброєнь до Азербайджану; — готовність України взяти на себе посередницьку роль у вірменсько-азербайджанському конфлікті в Нагірному Карабасі та розмістити в зоні конфлікту свій миротворчий контингент; — спільні стратегічні інтереси України та Азербайджанської Республіки: збереження незалежності, відстоювання своїх позицій перед Російською Федерацією, інтеграція до західних структур; — прагнення керівництва Азербайджану диверсифікувати поставки нафти на Захід.

Тому завданням українського керівництва залишається схилити Президента Азербайджану І.Алієва на свій бік, через використання своїх позитивних даних та мінімізацію негативних чинників азербайджансько-українських відносин. Адже події «помаранчевої революції» 2004 р. виступили стримуючим чинником у розвитку політичної складової азербайджансько-українського партнерства. Тоді реалізація революційного сценарію під час президентських виборів в Україні стала небезпечним і спокусливим прецедентом для азербайджанської опозиції напередодні парламентських виборів 2005 р. в Азербайджані. Навмисне акцентована демократична риторика керівників і переможців «помаранчевої революції» була досить стримано сприйнята офіційним Баку, оскільки правлячий режим сучасного Азербайджану, по-суті, лише імітує дотримання ліберально-демократичних цінностей («імітаційна демократія» за визначенням Д. Шахназаряна [2]). Тому для нього будь-який прецедент зміни влади під тиском народних виступів є небезпечним.

Незважаючи на те, що Президент України В. Ющенко всіляко наголошував на пріоритетності економіки в міждержавних взаєминах та повазі до політичної системи Азербайджану, високого рівня довіри не було досягнуто. Офіційний Баку не взяв участі в установчому форумі Співдружності демократичного вибору в Києві 2 грудня 2005 р., а Україна приєдналася до групи держав, що висловили стурбованість станом демократії в Азербайджанській Республіці за наслідками згаданих парламентських виборів 6 листопада того ж року. Ці колізії певною мірою спричинили спад зацікавленості азербайджанської сторони щодо реалізації проекту нафтопроводу Одеса—Броди—Гданськ, що офіційно пояснювалося пріоритетністю для офіційного Баку Базового каспійського нафтопроводу Баку—Тбілісі—Джейхан. Малоуспішними виявилися й спроби різко активізувати співробітництво в рамках ГУАМ,

незважаючи на значні зусилля з боку України та США як зовнішньополітичного спонсора й лобіста цього інтеграційного проекту.

Стримуючим геополітичним чинником в азербайджансько-українських відносинах є й зусилля Росії, спрямовані на повернення обох держав в орбіту свого впливу шляхом нав'язування їм економічних та військових проектів, збереження домінуючих позицій у транзиті енергоносіїв з Каспійського моря та зниження рівня співпраці пострадянських держав із Північноатлантичним Альянсом. Потреба для Кремля в зміцненні позицій Російської Федерації (РФ) в Азербайджані диктується також його стратегічним розташуванням, що є найкоротшим шляхом із Росії до Ісламської Республіки Іран (ІРІ).

Російське керівництво здавна намагається відігравати роль головного посередника між Іраном, ЄС та США у переговорному процесі стосовно іранської ракетно-ядерної програми. Ймовірно Росії потрібен сухопутний зв'язок з ІРІ та недопущення розташування на території Азербайджану військового контингенту США для війни з Іраном (Туреччина і Азербайджан вже висловилися проти надання своєї території для війни з ІРІ). Головними цілями РФ щодо ІРІ можуть бути: розширення економічних відносин, позиціонування себе перед іранським керівництвом як захисника і арбітра у протистоянні із Заходом та недопущення встановлення американського контролю над ІРІ через окупацію або іншим чином.

Геополітичний контроль Росії над Азербайджаном послужить також стратегічній меті ізоляції Каспійського регіону від економічних і політичних впливів Заходу. Шлях до відновлення контролю над Азербайджанською Республікою російське керівництво вбачає у реалізації регіональних військових та економічних проектів. Військові проекти, на кшталт запропонованої в січні 2006 р. «каспійської регіональної оборонної ініціативи» — КАСФОР [3], по-суті є альтернативними західним військовим проектам, що були запропоновані Азербайджану, — запровадження стандартів НАТО і створення Каспійської гвардії.

Прийняття офіційним Баку російських безпекових пропозицій, сприяння Кремля переговорному процесу з питань врегулювання вірменсько-азербайджанського конфлікту (РФ — співголова Мінської групи ОБСЄ) та переговорному процесу щодо розподілу Каспійського моря неминуче звужує військове співробітництво Азербайджанської Республіки з НАТО і США. А економічні проекти Росії можуть мати на увазі скуповування транспортної енергетичної мережі Азербайджанської Республіки російськими компаніями з метою маргіналізації нафтопро-

водів Баку—Тбілісі—Джейхан та Баку—Супса—Одеса, блокування альтернативних шляхів постачання казахської нафти та туркменського газу до Азербайджану. Пропозиції про колективний захист ресурсів Каспійського моря країнами КАСФОР також спрямовані на зменшення західних впливів у регіоні.

Державно-політичне керівництво Азербайджану фактично не готове принести в жертву власні інтереси підтримання добросусідських взаємин із Росією на користь партнерства з Україною. Але безперечним є й те, що в Азербайджану та Україні практично немає конфліктних інтересів в економічно-бізнесовій сфері, тому саме економічне партнерство між двома державами є найбільш стабільним. Головне ж, що об'єднує дії Азербайджану й України на міжнародній арені та у сфері геоekonomіки—це прагнення розвивати можливості й потенціал євразійських транспортних коридорів. Звичайно, окремі з транспортних потоків, у яких зацікавлений офіційний Баку, конкурують із тими, що пропонує Україна. Зокрема, це Базовий каспійський нафтопровід Баку—Тбілісі—Джейхан, але навіть на цьому напрямку залишається настільки широке поле діяльності, що говорити про непримиренну конкуренцію не доводиться.

Україна в змозі надати Азербайджану можливості для експорту й транзиту енергоносіїв на ринки Центральної й Північної Європи. Вихід до споживачів у Чорноморському басейні для південно-кавказьких держав загалом і Азербайджану зокрема—це реальна можливість зменшити свою залежність від транзитних послуг Росії, що намагається не допустити реалізації ініціатив, які пропонуються каспійськими державами й об'єктивно ведуть до послаблення геополітичних позицій Росії на Південному Кавказі.

Відповідно, Азербайджан для України—один із ключових елементів транспортного коридору Європа—Кавказ—Азія («ТРАСЕКА»), що почав створюватися в 1993 р. в рамках програми Європейського Союзу з технічного сприяння посткомуністичним державам (Tasis), але й досі залишається більшою мірою перспективним проектом, ніж реально діючим економічним та інфраструктурним інститутом. Плідному партнерству Азербайджану й України сприяє й зацікавленість офіційного Баку в продукції української економіки, передусім у металургійній та машинобудівній галузях.

Важливим для обох сторін є й військово-технічне співробітництво: офіційний Київ вбачає в Азербайджані споживача продукції українського ВПК, а Азербайджан потребує недороге й звичне озброєння. Але слід

зазначити, що в сфері інвестиційних проектів офіційний Баку орієнтується насамперед на співпрацю із західними й турецькими компаніями. Та й завдяки торгівлі енергоресурсами Азербайджан не має особливих фінансових проблем і вибірково підходить до вибору інвесторів. За таких обставин українські компанії виявляються неконкурентоспроможними.

Отже, партнерство Азербайджану й України досить плідно розвивається як у державній, так і в економічній та військово-технічній сферах, але на ниві політики у двосторонніх відносинах діє низка стримуючих чинників. Зате в порівнянні з азербайджансько-українськими відносинами міжнародне співробітництво України з Грузією є менш стабільним. За часів правління в Грузії Е. Шеварднадзе (1992–2003 рр.) між лідерами двох країн зберігалися теплі й довірчі відносини: вже 2 жовтня 1999 р., під час офіційного візиту до Києва Президента Грузії Е. Шеварднадзе була оприлюднена Декларація між Грузією й Україною про розвиток особливих партнерських відносин. У ній сторони заявили про те, що «будуть поглиблювати двостороннє співробітництво з метою досягнення якісно нового рівня особливого партнерства» [4, с. 659].

Тоді зовнішня політика Грузії й України була схожою: активна співпраця з Європейським Союзом і НАТО та збереження добросусідських відносин із Росією. Після ж так званої «революції троянд» у Тбілісі в листопаді 2003 р. і приходу до влади в Грузії М. Саакашвілі грузинсько-українські взаємини зазнали певного охолодження, але з перемогою в Україні «помаранчевої революції» й початком президентства в січні 2005 р. В. Ющенко вони стали гіперактивними. Хоча інтенсивність грузинсько-українського партнерства тоді повною мірою не відповідала ані економічним реаліям, ані геополітичним інтересам обох держав, а була зумовлена політико-ідеологічною близькістю й особистими взаєминами керівництва двох країн [5, с. 53].

З перемогою на президентських виборах в Україні в лютому 2010 р. проросійського В. Януковича з очевидних причин настало охолодження в грузинсько-українських відносинах, що не припинилося й після перемоги в жовтні 2012 р. на парламентських виборах у Грузії близького до Партії регіонів за програмними настановами блоку Б. Іванішвілі «Грузинська мрія—Демократична Грузія». Таким чином, якщо політичне партнерство Азербайджану з Україною на міжнародній арені системно стримує російський чинник, що тисне на офіційний Баку, то він же після приходу до влади в Києві В. Януковича почав стримувати грузинсько-українські партнерські відносини вже з боку офіційного Києва.

Якщо на економічній ниві Україна більшою мірою потребує партнерства з Азербайджаном, ніж той у взаєминах із нею, то у відносинах офіційного Києва з Грузією — все навпаки. Офіційний Тбілісі значно більшою мірою зацікавлений у співробітництві з Україною, адже її внутрішній ринок надто важливий для грузинської економіки, особливо за умов перманентних торговельних воєн з Росією.

Водночас міждержавна співпраця Азербайджану й Грузії з Україною має чимало спільного як у політиці, так і в економіці. Зокрема, спільним є членство всіх трьох держав у ГУАМ, багато в чому співпадають інтереси й напрямки співпраці в сфері розвитку транспортних шляхів: Азербайджан зацікавлений у можливостях транзиту енергоносіїв та продовольства в басейн Чорного моря й далі до Європейського Союзу, а Грузія — у збільшенні транспортних потоків через свою територію. Ще більш істотне значення для Грузії, в порівнянні з Азербайджаном, має військово-технічне партнерство з Україною. І Азербайджан, і Грузія зацікавлені в Україні як експортерів продовольчих товарів, що набуває дедалі більшої актуальності в умовах зростаючої глобальної продовольчої кризи [6, с. 366].

Але й державно-політична співпраця в рамках ГУАМ, і партнерські зв'язки з євроатлантичними структурами, і військово-технічне співробітництво багато в чому визначаються мінливими геополітичними чинниками: потужним впливом Кремля на регіональну політику України, зумовленою цим зміною зовнішньополітичних пріоритетів офіційного Києва та зацікавленістю США у просуванні своїх інтересів у Чорноморсько-Каспійському регіоні.

Вірменія залишається осібно в процесі взаємодії України з державами Південного Кавказу з огляду, передусім, на конфронтаційність національних інтересів Вірменії й Азербайджану, а в стратегічному партнерстві з останнім об'єктивно більше зацікавлений офіційний Київ. Але безперечною є й цілковита відсутність будь-якої напруженості у вірменсько-українських взаєминах. Можна констатувати наявність взаємного порозуміння й упевненості в тому, що за умови усунення об'єктивних чинників, що гальмують більш тісне й інтенсивне співробітництво, воно може успішно розвиватися.

Однак, з іншого боку, варто враховувати, що зовнішньополітичні зусилля України нині спрямовані, головним чином, на поглиблення співпраці з ЄС та євроатлантичними структурами й спроби водночас зберегти добросусідські стосунки з Росією. Тому одним із важливих аспектів політичного партнерства України з державами Південного

Кавказу могли б стати спільні акції з Північноатлантичним Альянсом. Але Вірменія, що є незмінним учасником створеної на противагу НАТО Організації договору колективної безпеки й активно підтримує союзницькі стосунки з Росією, не може брати участь у вищезазначених спільних діях з Україною.

На сьогодні, на переконання автора, вірменсько-українські взаємини більшою мірою є відносинами між народами, а не між державами. Приміром, в економіці — це взаємодія на рівні середнього бізнесу, що не потребує допомоги офіційних дипломатичних структур. Більш розвиненими є вірменсько-українські зв'язки в соціокультурній сфері, оскільки вірменська діаспора в Україні незрівнянно активніша й краще організована, ніж азербайджанська й грузинська. Історія ж розвитку вірменської культури на теренах України нараховує вже багато століть.

Таким чином, взаємини незалежної України з державами Південного Кавказу мають, з погляду геополітики, низку спільних рис та істотних відмінностей. Більш схожими один з одним є азербайджансько-українські й грузинсько-українські партнерські відносини. А вагомими чинниками, що зумовлюють розбіжності в політиці України на Південному Кавказі, є взаємини держав субрегіону з Росією, особливості політичних режимів, економічні потреби цих держав і розвиток транспортно-транзитного потенціалу.

Стосунки між Азербайджаном та Україною загалом відповідають сформульованим у політичній науці критеріям стратегічного партнерства й додатково спираються на низку чинників, спільних для обох країн. Насамперед це геополітичний чинник, оскільки обидві держави належать до Чорноморсько-Каспійського регіону й розташовані на головних транспортних коридорах, що сполучають Північ-Південь та Схід-Захід Євразії, басейни Балтійського, Чорного й Каспійського морів, великі та перспективні нафтові й газові родовища у Центральній Азії та Каспії зі споживачами в Європейському Союзі (ЄС). На півдні Україна має широкий вихід до незамерзаючої акваторії Чорного моря, а відтак у Середземномор'я та на Близький Схід.

Тому саме через Україну може відбуватися процес реальної, а не декларативної, як досі, економічної інтеграції країн Південного Кавказу в Об'єднану Європу. Зовнішня політика України в регіоні, зі свого боку, спрямована на реалізацію власного плану енергетичної безпеки шляхом диверсифікації поставок енергоносіїв за участю країн ГУАМ. Її пріоритетом на азербайджанському напрямку є збереження участі Азербайджанської Республіки в українських регіональних ініціативах.

Список використаних джерел:

1. Амелина Я. Кавказ: потерять себя и жить в мире / Яна Амелина / Росбалт—Кавказ, 18.03.2009 [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/2009/03/18/626772.html>.
2. Шахназарян Д. Южный Кавказ: проблемы стабильности и региональной безопасности / Давид Шахназарян // Чорноморська безпека.—2006.—№ 2 (4) [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/111/77/>
3. Майоров М. Азербайджан: погляди з Росії та України / Максим Майоров // Чорноморська безпека.—2006.—№ 1 (3) [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/section/13/100/>
4. Анджапарідзе А. Формування сучасної договірно-правової бази українсько-грузинських відносин: успіхи й труднощі / Арчіл Анджапарідзе // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 48.—К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010.—С. 691–699.
5. Шелест Г. В. Українсько-грузинські відносини як фактор стабільності у Чорноморському басейні / Ганна Володимирівна Шелест // Стратегічні пріоритети.—2007.—№ 2 (3).—С. 51–57.
6. Анджапарідзе А. Українсько-грузинське особливе партнерство: нова якість на пострадянському просторі / Арчіл Анджапарідзе // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН.—К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009.—Вип. 29.—С. 360–367.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2014 р.

Адыгёзалов Т. А. Геополитическое измерение стратегического партнерства между Азербайджаном и Украиной.

Рассматриваются геополитические основания формирования стратегического партнерства в азербайджано-украинских межгосударственных отношениях и выясняется характер влияния на него внерегиональных международных актеров.

Ключевые слова: внешняя политика, интеграция, постсоветский простор, субрегион.

Adigozalov Toghrul. Geopolitical dimension of the strategic partnership between Azerbaijan and Ukraine.

Considered geopolitical grounds, forming a strategic partnership in the Azerbaijani-Ukrainian interstate relations, and elucidated the nature of the impact that international non-regional actors make on it.

Keywords: foreign policy, integration, the post-Soviet space, subregion.

© Адигъозалов Т. А., 2014